

‘השבועון המסוים’ ומשפטי השואה בישראל: העולם הזה בין משפט קסטנר ומשפט אייכמן

יחיעם ויץ

מבוא

מדינת ישראל בשנותיה המוקדמות היתה עדה לשני משפטים מרכזיים שעסקו בשואת יהודי אירופה. הראשון הוא ‘משפט קסטנר’ בשנים 1954-1958.¹ המשפט הסעיר את הציבור בישראל, עורר ויכוחים נוקבים על התנהגות היהודים בשואה, זעזע את המערכת הפוליטית וגרם להפלת הממשלה בראשותו של משה שרת.² המשפט השני הוא משפט אייכמן בשנים 1961-1962,³ שריגש את החברה הישראלית ונחשב עד היום ל’אירוע מעצב’. על ההתרגשות בציבור כשנודע על לכידתו של אדולף אייכמן העיד נתן אלתרמן בכתבו על ‘אישה יהודיה [...] בערב יום חול, ברחוב, סמוך לתחנה המרכזית בתל-אביב [...] עמדה רגע התנודדה ונפלה מתעלפת’.⁴ כמו למשפט קסטנר היה גם למשפט אייכמן ממד תקשורתי בולט, נוסף על הממד המשפטי וההיסטורי.⁵ המשורר חיים גורי, שסיקר את המשפט מטעם היומון למרחב, תיאר את האווירה ששררה במרתף העיתונות ביום הראשון של המשפט:

היום הראשון הולך ומסתיים. למטה, במרתף העיתונות, אני רואה את חרושת-תעשיית-הידיעות עובדת בקצב מטורף, מאות עיתונאים מתקתקים על מכונות-כתיבה, מטלפנים, בעוד עשרות בקבוקי בירה ריקים ומלאים מכסים את השולחנות

1. המשפט התקיים בבית-המשפט המחוזי בירושלים מינואר 1954 עד יוני 1955. ערעור המדינה נשמע בבית-המשפט העליון ממרס 1957 עד ינואר 1958. ראו: יחיעם ויץ, *האיש שנרצח פעמיים: חייו, משפטו ומותו של ישראל קסטנר*, ירושלים תשנ”ה.
2. שם, עמ’ 279-286.
3. הוא נפתח באפריל 1961 וערעור הנאשם הסתיים בשלהי מאי 1962.
4. נתן אלתרמן, *מאזני המשפט*, ב, תל-אביב 1973, עמ’ 402.
5. על זה ראו: חנה יבלונקה, *מדינת ישראל נגד אדולף אייכמן*, תל-אביב וירושלים 2000, עמ’ 68-77.

[...] ידיד אחד, קצין משטרה, אומר לי: 'זה ריכוז העיתונאים הגדול ביותר בעולם. יש כאן יותר עיתונאים מאשר היו באו"ם בנאומו של חרושצ'וב'.⁶

השבועון העולם הזה עסק באינטנסיביות בשני המשפטים, ותפקידו החשוב במשפט קסטנר נדון בכמה מחקרים.⁷ השבועון התנגד לעמדת הממסד במשפט באופן מוחלט ובכך הוא דמה לעיתונים רבים אחרים שהיוו אופוזיציה בוויכוח שחולל המשפט, כמו למרחב, הבורק, על המשמר.⁸ בימי משפט אייכמן התפרסמו בו כתבות ומאמרים רבים שעסקו במשפט הן ברמת הידיעות והן ברמת הפרשנות, אך היה הברל משמעותי בין מעמדו בעת המשפט הראשון לבין מעמדו בזמן המשפט השני. במשפט אייכמן הוא היה העיתון היחיד – להוציא כמה עיתוני שוליים⁹ – שהציג עמדה אופוזיציונית מוחלטת נגד המשפט עצמו, ונגד הממסד בראשות דוד בן-גוריון שיזם אותו. היו עיתונים, בעיקר עיתוני מפלגות אופוזיציה, שביטאו עמדה אופוזיציונית כלפי עניינים מסוימים שעלו במשפט, אך הם תמכו בעצם קיומו של המשפט. במהותו הבסיסית היה אפוא משפט אייכמן אירוע שבלב הקונצנזוס.¹⁰ דוגמה לעניין מעורר מחלוקת שנבע ממשפט אייכמן היא 'פרשת גלובקה'. גלובקה, יועצו הבכיר והמקורב של קונרד אדנאואר, קנצלר מערב גרמניה, היה מעורב בחקיקת 'חוקי נירנברג'. שני עיתונים – חרות, בטאון תנועת החרות, וקול העם, בטאון מק"י, תקפו את הכוונה להתעלם במשפט ממעשיו של גלובקה בימי הרייך השלישי, התעלמות שנבעה מיוזמתו של ראש הממשלה.¹¹ אך כאמור הם לא התנגדו למשפט עצמו ולא ראו בו צעד שלילי ושרירותי של 'שלטון בן-גוריון'. לעומת העיתונים האלה הציג העולם הזה מגמה רדיקלית – לא ביקורת נקודתית אלא ביקורת טוטלית. ההבדל בינו

6. 'היום הראשון', למרחב, 12 באפריל 1961, בתוך: חיים גורי, מול תא הזכוכית: משפט ירושלים, תל-אביב 2001, עמ' 11.
7. ראו לדוגמה: ניצה אראל, 'בלי מורא בלי משוא פנים': אורי אבנרי ו'העולם הזה', ירושלים 2006, עמ' 137-142; ויץ, האישי שנרצח פעמיים.
8. על זה ראו: רוני שטאובר, 'הוויכוח הפוליטי על משפט קסטנר על פי העיתונות המפלגתית', הציונות, יג (תשמ"ח), עמ' 219-248.
9. דוגמה לכך היא השבועון יעד שהיה בטאון התנועה למשטר החדש, ולמעשה בטאנו של שמואל תמיר. הוא התקיים כשנתיים (1960-1962). עורכו היה אורי סלע והכתב הראשי היה דן מרגלית. בין כותבי מאמריו היו שמואל תמיר ואליקים העצני.
10. יחיעם ויץ, 'בין קתרוזים לקרב סכינים – "משפט אייכמן" ו"משפט קסטנר" והשפעתם על החברה הישראלית', בתוך: דניאל גוטוויין ומנחם מאוטנר (עורכים), משפט והיסטוריה, ירושלים 1999, עמ' 395-421.
11. דוגמה לעמדת חרות ראו: גלובקה, 'מאמר מערכת', חרות, 11 במאי 1961. דוגמה לעמדת קול העם: משה סנה, 'דבר התביעה במשפט אייכמן', קול העם, 11 באוגוסט 1961. גם העולם הזה עסק בשאלת הנס גלובקה במאמר של אורי אבנרי, 'הנדון: ד"ר גלובקה', העולם הזה, 28 ביוני 1961, ובו טען כי העובדה שהוא מכהן בתפקיד מכריע בממשלת בון מעידה 'כי אותה אומה עדיין אינה אחראית למעשיה'.

'השבועון המסוים' ומשפטי השואה בישראל

לבין שאר העיתונים בא לידי ביטוי גם בהיותו היחיד שעסק בתופעות בגרמניה של הרייך השלישי והשוואתן לתופעות במדינת ישראל. דוגמה מובהקת לכך היא דברים שנכתבו בשבועון על 'פרשת לבון' (ויפורטו בהמשך) שהתרחשה בעצם ימי המשפט והעצימה את המגמה הרדיקלית של השבועון.

המטרה הראשונה במאמר זה היא לתאר ולנתח את עמדתו של השבועון בנושאים מרכזיים הקשורים למשפטים האלה. בנוגע למשפט אייכמן יעסוק המאמר גם בנושאים שנבעו ממנו, כמו תפקידו של בן-גוריון בפרשת אייכמן והחלטותיו בזיקה לכך, מהות המשפט ודמותו של אדולף אייכמן, האם אפשר להשוות בין אירועים ברייך השלישי לבין אירועים בארץ,¹² וכיצד ביטאה הכתיבה את המגמה הרדיקלית של השבועון.

המטרה השנייה היא לדון בשני נושאים המקשרים בין שני המשפטים: א. מקומם של ד"ר ישראל קסטנר ושל נושאי משפטו (כמו שאלת יואל ברנד) במשפט אייכמן; ב. השוואת יחסו של השבועון לנושאים משותפים לשני המשפטים, כמו האשמת ראשי המדינה המסמלים גם את המשטר בה.

המטרה השלישית, הקשורה לקודמתה, היא לאתר את מקומם של המשפטים האלה בחברה הישראלית, ביחסה לשואת יהודי אירופה ובקורות מדינת ישראל. דרך יחסו של העולם הזה לשני 'משפטי השואה' ניתן להבין את ההבדלים העיקריים ביניהם.

העולם הזה ומשפט קסטנר

בימי משפט אייכמן היה העולם הזה שבועון ותיק; ייסד אותו העיתונאי אורי קיסרי בשנת 1937 כ'שבועון מצולם לכל המשפחה' בשם תשע בערב. בשנת 1946 שונה שמו להעולם הזה ובשנת 1950 הוא נמכר לאורי אבנרי ושלום כהן, שני צעירים שהשתחררו מהצבא. השניים שינו לחלוטין את אופי השבועון:

א. הם הפכו אותו ממגזין משפחתי לשבועון פוליטי-אידאולוגי שהיה למוקד אופוזיציוני מרכזי לשלטון בן-גוריון ומפא"י.
ב. השבועון הפך להיות שופר מרכזי של ילידי הארץ, ובייחוד של הדור הצעיר שיצא מהחפירות של מלחמת תש"ח.

ג. הם הפכו אותו לערוץ תקשורת חדשני המשפיע על כל עולם התקשורת הישראלי. בהיותו ביטאון אנטי-ממסדי ניסה המסד להציגו כ'עיתון שוליים', אך בפועל הוא היה תופעה רבת-חשיבות בחיים הציבוריים והתקשורתיים בישראל. עדות לכך הם הספרים

12. לאייכמן ומשפטו קשור הוויכוח על עונש המוות שנגזר עליו. השבועון שינה את עמדתו בעניין הזה. ראו לדוגמה: אורי אבנרי, 'הנרון: ויכוח עם עצמי', העולם הזה, 13 בדצמבר 1961 (המאמר נכתב ערב הקראת גזר-הדין ובו עונש מוות לאייכמן); אורי אבנרי, 'הנרון: ולא תהיי למוות ממשלה', העולם הזה, 6 ביוני 1962.

שנכתבו על העולם הזה ועורכו¹³ והמחקרים שעסקו בשבועון בכחינת תופעה תקשורתית, פוליטית ואף תרבותית.¹⁴ ניצה אראל כתבה: 'התייחסותן של האליטות אל ה"סטייה" של "העולם הזה" היא אמת מידה חשובה לברור הערכים והנורמות המקובלות בעבר ובהווה. העיתון אָתגר את הקונסנזוס, ובתור שכזה היווה צומת תרבותי-פוליטי בזירה הציבורית של מדינת ישראל בשנותיה הראשונות, המבהירות במידה רבה את מקורותיה של הישראליות העכשווית'.¹⁵

מאורע בולט שבו מילא השבועון תפקיד מרכזי הוא המשפט הראשון שעסק בשואת יהודי אירופה, הלוא הוא המשפט הקרוי 'משפט קסטנר'. תפקידו של העולם הזה בנוגע למשפט בא לידי ביטוי בהיבטים האלה:

א. הפיכת המשפט לאירוע ציבורי-פוליטי בולט. אמנם הוא לא היה העיתון הראשון שעסק במשפט, אך באמצעות כתבות ענק וסיקור אגרסיבי הוא הצליח להפוך אותו לאירוע סנסציוני ופוליטי שהצמרת הפוליטית ובכלל זה ראש הממשלה משה שרת היו מוטרדים ממנו. תום שגב כתב כי אורי אבנרי עורך השבועון, לפני אחרים, תפס את אותות הדרמה ההיסטורית והפוטנציאל הפוליטי שהיה טמון במשפט הזה. משאימץ לו אותו כנושא שוב לא הרפה ממנו במשך שנים.¹⁶

ב. הפיכת המשפט למקל חובלים לחבוט בו במשטר מפא"י בראשות בן-גוריון ושרת. אבנרי, שהודה בדיעבד כי הוא ראה במשפט מאבק במשטר כולו,¹⁷ שיתף פעולה עם עורך-הדין שמואל תמיר (כצנלסון), סנגורו של מלכיאל גרינוולד, הנאשם 'האמיתי' במשפט.¹⁸ מטרתם היתה לערער את יסודות המשטר, ואחרי הקראת פסק-הדין של השופט בנימין הלוי ביוני 1955 היתה הרגשה כי הם הצליחו במידה רבה. שגב תיאר זאת במשפט קצר: 'הקירות מתחילים להיסדק'.¹⁹

ג. העולם הזה ועורכו ראו במשפט עדות וסמל לעימות הטוטלי בין הישראלי הצעיר, הרענן, הלוחם והאקטיבי לבין היהודי הגלותי הפסיבי, שכל מהותו היא שתדלנות

13. אהרן בכר, הנידון: אורי אבנרי: דיוקן פוליטי, תל-אביב [בלי תאריך]; שלום כהן, העולם הזה, תל-אביב [בלי תאריך]. כמו כן נעשה סרט תיעוד על אורי אבנרי ('הנידון: אורי אבנרי'), שהוקרן בערוץ 2.

14. לדוגמה: אראל, 'בלי מורא בלי משוא פנים' (הספר הזה מבוסס על עבודת הדוקטור שלה: 'העולם הזה כצומת תרבותי-פוליטי בזירה הציבורית של ישראל [1965-1950]', אוניברסיטת תל-אביב 2002); נועם ירון, 'העולם הזה', בתוך: עדי אופיר, 50 ל-48: מומנטים ביקורתיים בתולדות המדינה (גיליון מיוחד של תיאוריה וביקורת, 12-13), ירושלים ותל-אביב 1999, עמ' 137-147; מיכאל קרן, "'העולם הזה": אידיאולוגיה ופוליטיקה', קשר, 25 (אפריל 1999), עמ' 63-70.

15. אראל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 2.

16. תום שגב, המיליון השביעי: הישראלים והשואה, ירושלים 1991, עמ' 262.

17. אראל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 138.

18. על זה ראו: ויץ, האיש שנרצח פעמיים, עמ' 164.

19. שגב, המיליון השביעי, עמ' 269.

'השבועון המסוים' ומשפטי השואה בישראל

אצל הפריץ. רוני שטאובר כתב בקשר לזה כי בעיני העולם הזה ייצג ישראל קסטנר 'את מורשת הגלות, ההתרפסות בפני הפריץ, שמפא"י מבקשת להשריש גם במדינת ישראל'.²⁰ הפרשה הזאת העניקה אפוא לעולם הזה 'הזדמנות למתוח שוב את הקו הציוני וה"כנעני" הישן בין היהודי הגלותי לבין העברי החדש' ובין דרכו של מרדכי היהודי לבין יהודה המכבי. הראשון סימל את שיתוף-הפעולה הגלותי ואילו השני מסמל את הדרך ההרואית של לוחמי הגטאות ושל הנוער הארץ-ישראלי, חברי הפלמ"ח והמחתרות.²¹

ביקורת השבועון על תפקידו של בן-גוריון במשפט אייכמן

יחסו של השבועון למשפט אייכמן לא היה חד-משמעי. פורסמו בו כתבות אחדות ובהן הבעת אמפתיה לעדי המשפט, ואלה הוגדרו 'חיילים פשוטים' ששרדו מהתופת ואין הם קשורים לממסד המשפטי. דוגמה מובהקת לכך הוא יחיאל דינור (ק. צטניק), שעדותו הדרמטית (הוא התעלף במהלך המשפט) הרעידה את הציבור הישראלי. השבועון ייחד לאיש ולעדותו כתבה גדולה שהסתיימה במילים: 'יחיאל דינור לא מת. הוא חי לתת עדות על צליבת אחיו, הוא חי לעמוד שנית מול אדולף אייכמן, שישב הפעם כחיה בסוגר הזכוכית — מצפה שאותם יהודים יגזרו את דינו'.²²

כמו בימי משפט קסטנר, רוב הכתבות בשבועון על משפט אייכמן הציגו שלוש נקודות מרכזיות:

- א. הרעיון לחטוף את אדולף אייכמן ולהעמידו לדין בישראל הוא רעיון צודק וראוי ביותר. על זה נכתב כי 'קשה להעלות על הלב עניין צודק יותר מאשר התביעה נגד האיש שלקח חלק מרכזי בהשמדתם של מיליונים'.²³
- ב. שבחים למבצע החטיפה שעשו סוכני המוסד באומץ לב ובמסירות נפש.
- ג. ממשלת ישראל עשתה את כל השגיאות האפשריות והפכה את המבצע מסיפור הצלחה אדיר לכישלון מהדהד. אחרי המבצע המזהיר, הממשלה עומדת 'מתגוננת לאורך כל החזית, כאילו היתה היא הנאשמת'.²⁴ הסיבה המרכזית לכך היתה תפקידו הרודני של בן-גוריון במבצע, תפקיד המעיד על האופי הרודני של הנהגתו בכלל.

20. רוני שטאובר, הלקח לדור: שואה וגבורה במחשבה הציבורית בארץ בשנות החמישים, ירושלים וקריית שדה-בוקר 2001, עמ' 120.
21. אראל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 139.
22. ק. צטניק — זהו 'סופר השואה', האיש שזעזע את הקהל', העולם הזה, 14 ביוני 1961. שבוע אחר-כך כתב אבנרי מאמר חיובי ואמפתי עליו (העולם הזה, 21 ביוני 1961).
23. אורי אבנרי, 'הנדון: ארבע עיניים', שם, 1 בפברואר 1961.
24. שם.

הביקורת הכוטה והגורפת על בן-גוריון בוטאה בגלינות השבועון שוב ושוב. באחד מגלינותיו נכתב כי 'פרשת אייכמן (התחוללה) בעקבות החלטת אדם אחד – ראש הממשלה דוד בן-גוריון, שקיבל אותה בעצמו, מאחרי גבה של הממשלה'²⁵, כדי לממש את מטרותיו, שמקצתן היו פוליטיות. בגליון אחר הוצגה בלעג השאלה: 'הממשלה החליטה?', ותשובת הכותב: 'לא. איש לא שאל את הממשלה. דוד בן-גוריון הוא שהחליט [...] הממשלה, שאיש לא שאל אותה, נאלצה לגשת לביצוע ההחלטה שאיש לא אישר אותה.'²⁶ הקביעה הזאת דומה במידה רבה לקביעתה הידועה של חנה ארנדט, שבן-גוריון 'נותר מנהל הבמה הסמוי' של המשפט. אמנם הוא עצמו לא בא לישיבותיו, אך התובע גדעון האוזנר עשה כמיטב יכולתו 'לציית לאדונו'²⁷. מתוך תפיסתו שלו הגיע אבנרי לקביעה הרחבה והמשמעותית: 'כי כך מתנהלים העניינים במדינת ישראל, שאמרה כן לזקן.'²⁸

נקודת הכישלון הראשונה עלתה מיד לאחר החטיפה, כבר בעצם הודעתו של ראש הממשלה על לכידת אייכמן.²⁹ השבועון ביקר אותה בחריפות בכמה מאמרים. בראשית יולי 1960 טען אבנרי: 'הודעתו הנחפזת של ראש ממשלת ישראל על המעשה היתה דוגמה מחפירה של קלות-דעת'³⁰. במאמר אחר הודגש שמדובר בשגיאה נמהרת:

הודעתו הנחפזת של בן-גוריון נתגלתה חיש מהר כשגיאה חמורה. אומנם השיגה את האפקט הדרמטי המבוקש. אולם שום משרד ממשלתי לא תכנן את המשך הפרשה. תוך ימים מעטים היא הצליחה להרגיז את כל עיתונאי העולם, לסתור את עצמה מספר פעמים בצורה מבישה בהודעות רשמיות, לגרום לתקרית דיפלומטית ממדרגה ראשונה עם ארגנטינה.³¹

מדוע מדובר ב'שגיאה חמורה'? בן-גוריון הודיע במפורש כי המבצע נעשה בידי שירותי הביטחון של ישראל ואת החלטתו לציין זאת במפורש הוא קיבל במהירות אדירה – בלי לבדוק את משמעותה. אבנרי טען כי הוא קיבל אותה בתוך פחות מ-14 שעות שחלפו מחזרת מטוס 'אל על' שהביא את אייכמן מארגנטינה לארץ 'ביום ה-23 במאי, בשעות

25. אורי אבנרי, 'הנרון: 14 שעות', העולם הזה, 15 ביוני 1960.

26. אורי אבנרי, 'הנרון: ארבע עיניים', שם, 1 בפברואר 1961.

27. חנה ארנדט, אייכמן בירושלים: דו"ח על הבנאליות של הרוע, תל-אביב 2000, עמ' 13; ניצה אראל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 142, ציינה בהקשר הזה, כי 'הביקורת שמתח על אופיו של המשפט עלתה במידה רבה בקנה אחד עם עמדותיה של ההיסטוריונית חנה ארנדט בספרה "אייכמן בירושלים"'. דוגמה לכך היא תהייתו שמא עדיף להפריד בין המשפט עצמו לבין בירור האמת ההיסטורית, וטענתו כי 'לשם כך יש לקיים [...] חקירה על ידי ועדה לאומית או בין-לאומית'.

28. הססמה 'אמרו כן לזקן!' היתה ססמת הבחירות של מפא"י במערכת הבחירות לכנסת הרביעית.

29. הוא הודיע על זה בישיבת הכנסת ב-23 במאי 1960 (דברי הכנסת, 22, עמ' 1291).

30. אורי אבנרי, 'הנרון: לכל הרוחות', העולם הזה, 6 ביולי 1960.

31. 'איש השנה: פקיד הרצח, העולם הזה', שם, 21 בספטמבר 1960.

הקטנות של ה'בוקר' ועד הודעתו בכנסת, באותו יום בארבע אחר הצהריים.³² הוא החליט בלי לבדוק בעיות כמו 'המצב הבינלאומי שיווצר עם פרסום מעשה כזה' ו'התגובות האפשריות של ממשלת ארגנטינה ודעת-הקהל שלה', ו'בלי לקבוע גרסה מוסמכת של פרשת הלכידה. במקום זה הוא 'צפצף על העולם', שעתה 'מגנה את הש"ב' ואת 'מעשיה הבלתי-חוקיים של ישראל'. צעדיו חוללו מהפך מהיר בדעת-הקהל בעולם כלפינו: לפני שבוע הוא נאלץ 'להתעניין בזוועות הנאצים, כלקח לעתיד' ואילו עתה הוא מתמקד ומתעניין ב'פולמוס בין ממשלות ירושלים ובואנוס-איירס, [ש]בו היתה ידה של ישראל על התחונה'. על התנהגותו של בן-גוריון נכתבו דברי-הלעג: 'היה דרוש גאון כדי לחולל תוך זמן כה קצר מהפכה בדעת-הקהל העולמית. דוד בן-גוריון הוא גאון כזה'.

לטענתו החוזרת ונשנית של העולם הזה, החלטתו של בן-גוריון נבעה מרודנות משטרו. משטרו הוא 'משטר של שלטון-יחיד, [ש]בו מחליט אדם אחד לבדו את כל ההחלטות'. במבצע לכידת אייכמן, כמו במבצע סיני, החליט את הכול אדם אחד ששריו ויועציו לא הגבילו את כוחו. בקשר לכך כתב אבנרי על ישיבת הממשלה המיוחדת שבה שמעו שריה מראש הממשלה את סיפור הלכידה.³³ האם אחד השרים השמיע בה דברי פקפוק, הזכיר את בעיית החוק הבין-לאומי או הציע לדחות את פרסום ההודעה? תשובתו לשאלה המטרדית הזאת היתה ברורה: 'איש לא שאל. איש לא דיבר. איש לא עצר. כמו תלמידים קטנים בכיתה, [ש]הודו למורה על שנאות בכלל להודיע להם כמה דקות מראש על המעשה ההיסטורי — דבר שגם הוא אינו אלא בחזקת מעשה-חסד'.³⁴

אבנרי תקף את הודעת ראש הממשלה גם בטענה שהיא בזזה את פרות הניצחון של אנשי שירותי הביטחון, שהצליחו להביא את אייכמן לישראל. בעיני אבנרי הנקודה הזאת מדגימה תופעה מרכזית ועגומה המתקיימת בכל ימי המדינה: הצמרת הפוליטית מטילה משימה קשה ומסוכנת על שליחיה — חיילי צה"ל או סוכני שירותי הביטחון — ואלה ממלאים את משימתם בהצטיינות, 'תוך דבקות במשימה, כושר אלתור ונכונות להסתכן', אך לעומת המופת שלהם ההנהגה הפוליטית משחיתה את פרות ההצלחה והופכת את 'הניצחון המעשי לתבוסה מדינית'. כך אירע במבצע סיני, שבו ההנהגה הפוליטית קלקלה את כל פרות הניצחון.³⁵ התופעה היסודית בחיינו היא אפוא ש'העסקונה' הפוליטית מבזבת את פרות הניצחון שהעניקו לה חיילי החזית. טענה זו היתה מוטיב מרכזי בעולמו של העולם הזה מאז שנת 1950.

ביקורת נוספת כלפי בן-גוריון היתה, שהמניע המרכזי להחלטתו לחטוף את אייכמן היה פנימי-מפלגתי — לגרוף רווחים פוליטיים. בימים ההם הוא עצמו ומפלגתו, מפא"י,

32. אורי אבנרי, 'הנדון: 14 שעות', שם, 15 ביוני 1960.
33. הישיבה התקיימה ב-23 במאי 1960, מיד לפני הודעתו במליאת הכנסת. עד היום הפרוטוקול שלה סגור בפני ציבור החוקרים. ספק אם אבנרי הכיר את כל פרטי הישיבה בשעה שכתב את המאמר.
34. אורי אבנרי, 'הנדון: 14 שעות', שם, 15 ביוני 1960.
35. על יחסו של אבנרי למבצע סיני ראו: אראל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 85-89.

היו בשיאם,³⁶ ובן-גוריון ראה בפרשת אייכמן כלי לביצור כוחו הפוליטי. על זה נכתב בשבועון:

אם לא יגלו החוקרים והמשפטנים הישראליים חוסר-כשרון מופרז, יוסיף המשפט תוספת-רבתי לפרסטיג'ה האישית של בן-גוריון, האיש שציווה להביא את אייכמן ולקיים משפט ישראלי.

תוספת-כוח זו לבן-גוריון עשויה להשפיע במידה מכרעת על יכולתו לבצע את הפיכת-הבחירות שלו. אם יהיה בטוח אז כי למפא"י סיכוי טוב לזכות ב-51 אחוז בבחירות, הוא עלול לגרום למשבר-קואליציוני, לפזר את הכנסת, להשיג בכנסת החמישית רוב להעברת שיטת-הבחירות הרצויה לו. יתכן כי עצם האיום הזה יספיק כדי להשיג כך גם בכנסת הנוכחית את הקולות הדרושים לשינוי שיטת-הבחירות.³⁷

ימים מספר אחרי פרסום הדברים האלה פרצה 'פרשת לבון' וזו הפריכה את דבריו של אבנרי על העוצמה הפוליטית האדירה של בן-גוריון והוכיחה את תוקפו של המשפט 'אין נביא בעירו'.³⁸

ביקורת השבועון על מהות המשפט

הביקורת המרכזית של העולם הזה לא התמקדה בהתנהגותו של בן-גוריון אחרי החטיפה, אלא בעצם ניהול המשפט. הנקודה הראשונה היתה התנגדותו של העולם הזה להחלטה להעמיד את אייכמן לדין בבית-משפט ישראלי, החלטה שהרוב המכריע בישראל לא חלק עליה. השבועון לא שלל את העיקרון שמן הראוי להעמידו לדין, אך במאמר שנכתב מיד לאחר הודעת ראש הממשלה הציע אבנרי 'לדחות את המשפט – ולהקדים לו חקירה ציבורית שמטרתה תהיה אחת ויחידה – לרשום את ההיסטוריה'.³⁹ במאמר נטען שהמדינה לכדה את אייכמן למען שתי מטרות: 'לשפוט אותו, ולברר את האמת ההיסטורית על השמדת יהודי אירופה', ושתי המטרות האלה 'שונות ומפריעות זו לזו'. הטעם לקביעה הזאת הוא: 'בית המשפט אינו במה יעילה לבירור אמת היסטורית על פרשות החורגות

36. בבחירות לכנסת הרביעית, שהתקיימו חודשים ספורים לפני הלכידה (ב-3 בנובמבר 1959) ניצחה מפא"י ניצחון גדול: היא עצמה קיבלה 47 חברי כנסת ויחד עם חמישה חברי הסיעות הערביות שהיו קשורות אליה היו לה 52 חברי כנסת.

37. 'איש השנה תש"ד: פקיד הרצח', העולם הזה, 21 בספטמבר 1960. הכותרת של תת-הפרק שעסק בזה היא: 'אייכמן למען מפא"י'.

38. היא התפרצה ארבעה ימים אחרי הפרסום. ראו: 'בן-גוריון ציווה לחקור מחדש את העדויות שגרמו להתפטרות לבון מהממשלה ב-1955', מעריב, 25 בספטמבר 1960.

39. אורי אבנרי, 'הנרון: משפט אמת', העולם הזה, 31 במאי 1960.

בהרבה מעבר לתחום ההשפעה של אדם יחיד, מאחר ש'כל הטיפול המשפטי נוגד את השיטה הנכונה לבידור האמת ההיסטורית'. אין זה תפקידם של 'משפטיים, שוטרים ואנשי פלילים', הדגיש אבנרי, וההוכחות לכך הן משפט נירנברג ומשפט קסטנר, 'שסירס וסילף את התמונה השלמה עד לא-הכר'. טעם נוסף להצעתו היה החשש כי משפט אייכמן יהיה כמעט בהכרח למשפט ראווה, כמו 'הטיהורים המפורסמים של סטלין'. הטענה הזאת דומה למדי לדבריה של חנה ארנדט, שקבעה כי אולם המשפט 'אינו מקום רע למשפט הראווה שהגה דוד בן-גוריון [...] כאשר החליט לחטוף את אייכמן'.⁴⁰

ההצעה המפורטת היתה להטיל על אייכמן 'לכתוב תוך זמן קבוע ספר מפורט על חייו ומעשיו', כמו ששלטונות פולין הטילו על רודולף פרנץ פרדיננד הס, מפקד אושוויץ,⁴¹ ואחרי סיום המלאכה הזאת, 'תיערך באולם ציבורי גדול, כגון היכל התרבות, חקירה מטעם ועדה לאומית (ואולי בינלאומית), שתפקידה היחיד יהיה להבטיח שההיסטוריה של השמדת-העמים באירופה תהיה מקיפה, ממצה ומפורטת'. החקירה הזאת, קבע אבנרי, 'תספק את הרצון המוצדק של העולם לשמוע את דברי אייכמן, וגם את סקרנותו ותאוותו לסנסציות', ורק לאחר מכן יתקיים משפטו. הוא יהיה 'קצר מאוד וענייני מאוד ולא ימשוך עוד את עיתונות העולם', ותפקידו יהיה אחד ויחיד: לקבוע את אחריותו האישית של אייכמן 'מבחינה חוקית'. ברור שהצעתו של אבנרי היתה תלושה מן המציאות. איש לא התייחס אליה ברצינות בגלל אווירת הקונצנזוס בעניין המשפט. בן-גוריון הדגיש שבנושאים רבים הקשורים למשפט היתה הסכמה של כל סיעות הכנסת, 'מ"חרות" ועד מק"י'.⁴²

נושא אחר שהעולם הזה חרג בו מהקונצנזוס היה יחסו להצעה של ד"ר נחום גולדמן, נשיא ההסתדרות העולמית, להעמיד את אייכמן לדין בבית-משפט בין-לאומי, ולא בבית-משפט ישראלי. הוא העלה את הצעתו בריאיון שהתפרסם כמה ימים לאחר הודעת ראש הממשלה על חטיפת אייכמן, ועורר סערה לא קטנה.⁴³ כמעט הכול גינו את הצעתו וראש

40. ארנדט, אייכמן בירושלים, עמ' 13.

41. רודולף הס (Hoess, 1900-1947) נתפס בידי השלטונות הצבאיים הבריטיים בצפון גרמניה במרס 1946 והעיד במשפט נירנברג באפריל 1946. ב-25 במאי 1946 הוסגר לשלטונות פולין ובפרק הזמן שלפני משפטו כתב את זכרונותיו. משפטו נפתח במרס 1947 ובאפריל 1947 הוא נידון למוות. גזר הדין בוצע לאחר כמה ימים באושוויץ. זכרונותיו התפרסמו בשפות רבות, ובעברית הם התפרסמו בשנת 1964, שנתיים אחרי משפט אייכמן (הקומנדאנט מאושוויץ מעיד: רשימותיו של רודולף פרדינאנד האס). היוזמה לכתיבת הזכרונות היתה שלו עצמו ולא של שלטונות פולין, וראו המבוא שכתב צבי שניר לזכרונות, שם, עמ' XVI.

42. מתוך מכתבו לד"ר נחום גולדמן, נשיא ההסתדרות הציונית העולמית, ירושלים, 8 באוגוסט 1960, ארכיון המכון למורשת בן-גוריון (אב"ג), התכתבות.

43. ד"ר נ' גולדמן: אייכמן לבית-דין בינלאומי בירושלים, שיחה מיוחדת עם גרשון הל, סופר הבוקר. הריאיון פורסם בערב חג השבועות, ה' בסיוון תש"ך/31 במאי 1960. הפרשה הזאת נסקרה בקצרה בכמה מקומות: יבלונקה, מדינת ישראל נגד אדולף אייכמן, עמ' 64-63; שגב, המיליון השביעי, עמ' 312-313; Michael Keren, 'Ben Gurion's Theory of Sovereignty: The Trial of Adolf Eichmann', in: Ronlad W. Zweig (ed.), *David Ben Gurion – Politics and Leadership in*

הממשלה תקף אותה בחריפות. דבריו נכתבו באיגרת נועמת⁴⁴ אל גולדמן ובה בעת נשלחה לכל העיתונים לפרסום.⁴⁵ אחד המעטים שתמכו בעמדתו של גולדמן היה אבנרי.⁴⁶ לטענתו, נימוקו של גולדמן צודק ומשכנע: 'הפשעים המיוחסים לאייכמן לא בוצעו רק נגד העם היהודי. במחנות-ההשמדה ובמיבצעי-ההיסול הושמדו מיליוני אזרחים לא-יהודיים של תריסר ארצות. מדוע לא ישותפו ארצות אלה בשפיטת האיש?'. אבנרי הוסיף עוד נימוק משלו: רצח היהודים היה השלב הראשון במבצע רצח גדול בהרבה, 'מעין חזרה כללית להשמדת עשרות מיליונים. אחרי ניצחונם הסופי במלחמה, חשבו הנאצים להשמיד באופן שיטתי את אוכלוסיית אירופה המזרחית, כדי לפנות את האדמה למתיישבים גרמניים'. אנו חייבים, הדגיש אבנרי, להחדיר את ההכרה 'כי כל הקם להשמיד יהודים, סופו להפעיל את מכונת-ההשמדה נגד עמים אחרים!'. בזה העלה אבנרי טענה, שנחום גולדמן לא תמך בה: היהודים לא היו היחידים שגורלם היה השמדה מוחלטת, אלא הם היו הראשונים בתהליך ההשמדה שתכננו הנאצים.

היו לאבנרי שותפים לטענה הזאת – מי שכפרו בגורל היהודי הייחודי בימי השואה, והבולט בהם היה המשורר אוריאל שלח (יונתן רטוש), נביא ה'כנענים'. בימי משפט אייכמן הוא טען כי אסור להציג את מעשי הרצח של הנאצים כמכוונים אך ורק כלפי היהודים. הרי הם רצחו מיליוני צוענים והתכוונו לרצוח אחר-כך מיליוני סלאבים 'מיותרים'. הצגת מדיניות הרצח של הנאצים, במסגרת משפט אייכמן, כמכוונת נגד יהודים בלבד 'תואמת מאוד את ההשקפה היהודית המסורתית, היחידנית, הסתגרנית, העדתית, אבל היא מעקמת את העובדות ומערפלת את המוחות היטב היטב, ואולי אף זו כוונתה בעצם'.⁴⁷

את ביקורתו על קיום המשפט ריכז אבנרי במאמר שהתפרסם ערב פתיחתו.⁴⁸ יסוד ההחלטה 'לערוך משפט של ממש' הוא כולו צביעות, והסיבות הן אלה: 'אין אדם בישראל, ואין שופט בישראל, שאין לו דעה ברורה ומגובשת על מעשיו של אייכמן'; אין אדם בישראל ובעולם, 'שאינו יודע מראש את פסק הדין, ואת העונש'; אי-אפשר למנוע את הוויכוח על מעשי אייכמן, שהם 'מבחינה פורמלית בזיון בית המשפט'. לפיכך מסקנתו של אבנרי היא חד-משמעית: המשפט הזה לא יהיה משפט אמיתי, אלא 'אך הצגה-רבת, תוך שימוש באביזרי המשפט כאפקטים תיאטרוניים'. בהמשך נטען כי כאשר פוסעים בדרך

44. *Israel, London and Jerusalem 1987*, pp. 39-40. וכן יחיעם ויץ, 'האב המייסד' ומשפטו של

הצורר – יחסו של בן-גוריון למשפט אייכמן (בהכנה).

44. הקריה, תל-אביב, 2 ביוני 1960, אב"ג, התכתבות.

45. ראו, לדוגמה: 'בן-גוריון לגולדמן: פגעת ברגשות העם היהודי', על המשמר, 3 ביוני 1960; ב.ג. מוחה לפני גולדמן, הארץ, 3 ביוני 1960.

46. אורי אבנרי, 'מיטת סדום', העולם הזה, 8 ביוני 1960. בעמדתו של גולדמן תמך נתן ילין-מור בירחון אתגר, שהוא עצמו ערך: 'בינאום השיפוט', אתגר, 3 (אוגוסט-ספטמבר 1960), עמ' 16.

47. יהושע פורת, שלח ועט בידו: חייו של יונתן רטוש, תל-אביב 1989, עמ' 302.

48. אורי אבנרי, 'הנדון: ארבע עיניים', העולם הזה, 1 בפברואר 1961. המובאות בהמשך הן מהמאמר הזה.

הצביעות, 'אפילו בעניין המוסרי ביותר שבעולם!; מוכרחים להגיע לאבסורדים ללא-ספור, להסתבך לעסקי-ביש, 49 להיגרר לביזיונות. וזה בדיוק מה שקורה עתה, יום אחרי יום'. הביזיון הראשון היה פרשת השופט בנימין הלוי, וזה משתי בחינות: א. עצם הרחקתו מכס אב בית-הדין על-ידי חקיקת חוק מיוחד, 50 שנבעה מסיבה אחת ויחידה והיא, שהלוי הוא אדם מצפוני, המסוגל 'להגיע לקיצוניות רבה' והממשלה פשוט פוחדת ממנו, 'מהצורה העצמאית בה הוא עשוי לנהל את המשפט'. ב. החוק הזה שולל ממנו את כהונת אב בית-הדין, אך מאפשר לו לכהן כשופט 'רגיל', המשתתף בניסוח פסק-הדין. הביזיון השני היה היריקה ש'ד"ר רוברט סרווציוס ירק בפני התביעה הישראלית ויצא את הארץ באופן הפגנתי'. 51 הסיבה לכך היתה התנגדות הממשלה לרצונו לשוחח עם מרשו בארבע עיניים. התנגדותה סיבכה אותה בהצגת 'נימוקים של צביעות – החשש מפני התאבדות הנאשם'. כמו בביזיון הקודם, גם בביזיון הזה התנהגות הממשלה היא אבסורדית. בשעה ש'היא העניקה לסנגור הקצבה ממשלתית', 52 היא לא נתנה לו לראות את אייכמן ביחידות 'ואף נעשו הכנות אבסורדיות למנוע זאת בשעת המשפט עצמו, על-ידי הקמת מחיצות פיסיות בין הנאשם לסנגורו'. 53 במשפט אמיתי אסור לעשות מעשים כאלה, הודגש בשבועון העולם הזה. במשפט אמיתי יש לנאשם זכות מלאה לנקוט צעדים כמו 'להשמין את מנהיגי המדינה והתנועה הציונית', והניסיון להגביל את זכויותיו כנאשם עלול להציגו בעיני העולם כאיש נרדף. כך התנהגות הממשלה עלולה לעורר את אהדת העולם כלפיו. בפועל, בקשת הסנגור מולאה בתוך ימים ספורים, עדות לנסיגונו של אבנרי להפוך נושא פעוט יחסית לנושא אדיר ממדים. 54

49. המושג 'עסק ביש' היה אז טעון ביותר מאחר שהמאמר נכתב בשיא הפולמוס של פרשת לבון.
50. הלוי בתפקיד נשיא בית-המשפט המחוזי בירושלים מינה את עצמו לראש ההרכב שאמור לשפוט את אייכמן. נשיא בית-המשפט העליון השופט יצחק אולשן ושר המשפטים פנחס רוזן התנגדו להחלטתו בטענה שהוא כינה אותו 'שטן' בפסק-דינו במשפט קסטנר. הלוי סירב לחזור בו מהחלטתו וכדי למנוע אותו מלעמוד בראש ההרכב חוקק חוק מיוחד: ראש ההרכב במשפט שיש לו סמכות להטיל עונש מוות חייב להיות שופט עליון. היו מי שכינו אותו 'חוק הלוי'. בדיון עליו בכנסת נאמו נגדו נציגי תנועת החרות (אליהו מרידור) ומק"י (משה סנה) (דברי הכנסת, ל, 18 בינואר 1961, עמ' 756-762). בראש ההרכב עמד השופט העליון משה לנדוי והלוי עצמו ישב בהרכב. ראו: ויץ, *האיש שנרצח פעמיים*, עמ' 113-114.
51. ד"ר רוברט סרווציוס (Servatius) היה הסנגור של אייכמן. עליו ועל נסיבות מינויו ראו: David Cesarani, *Eichmann: His Life and Crimes*, London 2005, pp. 246-247
52. הממשלה החליטה להעניק לו 30,000 דולר שכר טרחה בעבור הגנת אייכמן. הנימוק היה הרצון למנוע מגורמים פרו-נאציים לסייע למימון ההגנה. ראו: גדעון האוזנר, *משפט ירושלים*, ב, לוחמי הגטאות 1980, עמ' 306.
53. הכוונה היא כנראה לתא הזכוכית.
54. סרווציוס דרש לשוחח עם מרשו בארבע עיניים' ובלי נוכחות צד שלישי. כדי לממש את דרישתו הוא נסע לגרמניה ובתוך ימים ספורים נענתה הדרישה: הוקמה מחיצת זכוכית שדרכה היה אפשר לשוחח עם אייכמן. ראו: 'הסניגור אצל אייכמן אך לא ביחידות', *הארץ*, 25 בינואר 1961; 'ד"ר

בסיום מאמרו כתב אבנרי כי אפשר לראות את הביזיון הזה כ'צחוק הגורל': המשפט עלול להעניק 'לנאצים [אפשרות] לנקום את נקמתם האחרונה ביהודים במשפט עברי, על אדמת ישראל'. מה הגורם למצב האומלל והאבסורדי הזה? התשובה היא: 'בגלל האימפולסיביות של זקן עקשן אחד, שאינו מסוגל להתייעץ עם איש לפני שהוא נואם את נאומיו'.

פרשת קסטנר במשפט אייכמן

נקודה מרכזית שהובלטה בשבועון העולם הזה ושוב ושוב היתה הקשר בין המשפט הזה לבין פרשת קסטנר. סיבה מרכזית להבלטה הזאת היתה הרצון לנגח את בן-גוריון וממסדר. ההתקפה פוונה בעיקר אל החלטת התביעה במשפט לדחות את כל הנסיונות להעלות עניינים הקשורים לפרשת קסטנר. התובע גדעון האוזנר ציין זאת במפורש בספרו⁵⁵ – הגיעו אליו פניות רבות לפתוח שוב את פרשת קסטנר במסגרת משפט אייכמן, ותשובתו היתה חד-משמעית: 'זהו משפטו של המשמיד ולא של קורבנותיו'.

עמדת השבועון היתה: בלי לברר את שאלת קסטנר אין להבין כלל את שאלת אייכמן, ואייכמן ומשפטו מאפשרים לברר את התנהגות ההנהגה הציונית בימי השואה – נושא טעון רגשות שהטריד את הציבור הישראלי. במאמר בגליון ערב ראש השנה תשכ"א⁵⁶ טען אבנרי כי אי-אפשר 'לדבר על אייכמן מבלי להעלות מחדש את כל השאלות שנידונו במשך שנים בכתבי-משפט ישראליים'. בכתבי-המשפט, ומוכן שהכוונה לערכאות שדנו בשאלת קסטנר, עלו שאלות כמו 'מה היה הרקע האמיתי למעשי קסטנר באירופה הנאצית? מה דובר בינו ובין אייכמן? מה היתה מהות היחסים בינו ובין אנשים כמו בכר וקרומיי?', ו'לא יהיה מנוס מלתת תשובות לשאלות אלה – כי הן תמלאנה תפקיד מרכזי במשפט אייכמן'. ועוד טען אבנרי כי שאלת קסטנר אמורה להיות קלף מרכזי של הגנת אייכמן: 'הטיעון העיקרי של ההגנה יהיה תפקידו של אייכמן בהונגריה. אייכמן יטען כי התכוון ברצינות להציל את מיליון יהודי הונגריה. כי הצעתו לקסטנר ולחבריו היתה יכולה להתגשם, לולא חיבלו בה מדינות-המערב והסוכנות היהודית'. לדברי אבנרי, אם הסנגור הגרמני⁵⁷ ימלא את חובתו באופן ראוי, הוא יהיה חייב לפתוח את כל פרשת קסטנר. לטענתו, השאלה הזאת היתה חייבת להיות מרכזית במשפט – מה שלא היתה בפועל.

סרוואציוס יצא ויחזור', שם, 26 בינואר 1961; 'סרוואציוס מאיים בקלן בנטישת ההגנה', שם, 27 בינואר 1961; 'השיחה עם אייכמן ב"4 עיניים"; תותקן מחיצה שתמנע מגע פיסית', שם, 29 בינואר 1961.

55. האוזנר, משפט ירושלים, ב, עמ' 341. ראו: ויץ, 'בין קתרזיס לקרב סכינים' (לעיל הערה 10), עמ' 414.

56. 'איש השנה תש"ך: העד איננו', העולם הזה, 21 בספטמבר 1960.

57. רוברט סרוואציוס מונה לסנגורו של אייכמן במועד מאוחר יותר, בראשית שנת 1961.

בשלהי שנת 1960 עלה הנושא שוב בעקבות פרסום וידויי אייכמן בשבועון האמריקני *Life*.⁵⁸ במאמר בזיקה לפרסום הזה⁵⁹ נכתב שמכל דברי וידוי יש שאלה אחת המעניינת את הציבור הישראלי: דבריו על ישראל קסטנר. בדבריו על העסקה הידועה 'סחורות עבור דם',⁶⁰ נקבע 'בלשון שאינה משתמעת לשתי פנים', כי מטרתו היתה רצינית ביותר: יואל בראנד בא לקושטא בשליחות אמת, ולא כחלק מטכסיסי הנאצים להרדים את יהודי הונגריה. 'ההצעה היתה רצינית לחלוטין, אפשר היה להציל מיליון יהודים', ואילו חזר יואל בראנד להונגריה והודיע כי הושג הסכם עקרוני, היה אייכמן מוכן 'לשלוח 20 אלף יהודים, תוך יומיים דרך רומניה לארץ-ישראל, או דרך צרפת לספרד'.⁶¹ הטענה הזאת, נכתב במאמר, מצדיקה את עמדת בראנד: 'אילו ניתן לו לחזור להונגריה, אפילו שבפיו הודעה כוזבת על הסכמה לנהל משא-ומתן על ההצעה, אפשר היה להציל חצי מיליון יהודים. קביעת אייכמן בעניין זה מטילה אחריות מחרידה על המנהיגים הציוניים, האחראים להסגרת בראנד לידי הבריטים ולמניעת שובו להונגריה'. במאמר עצמו לא נכתבה המסקנה שהוסקה מהדברים הקשים שנכתבו בו, אולם במאמר שפורסם קודם,⁶² מיד אחרי לכידת אייכמן, נטען שהממסד בראשות מפא"י מנסה ליצור סביב אייכמן ומשפטו 'קשר השתקה' שמטרתו לעשות הכול כדי להעלים את העובדות הקשורות למחדלי ההנהגה הציונית בימי השואה. טענת ההשתקה עלתה הרבה בימי משפט קסטנר וגם לאחר הירצחו.⁶³ אבנרי טען בהקשר הזה, כי התנגדותו העקשנית של בן-גוריון לעריכת משפט בין-לאומי מעוררת תמיהה שמה הוא מנסה להסתיר משהו, ו'שנרקמת קנוניה עם אייכמן הנכנע והמשתף-פעולה להעלים פרשיות מסוימות – דבר האפשרי רק במשפט שכלו ישראלי: 'הדרו'חות של [יואל] בראנד וקאסטנר מטילים צל כבד על שורה ארוכה של עסקנים ציונים, ממשה

58. השבועון *Life* פרסם ב-28 בנובמבר 1960 ריאיון שערך וילם סאסן (Sassen), נאצי הולנדי שהיה חבר ה-SS החמוש (Waffen-SS), עם אייכמן בשנת 1957. הראיונות שקיים סאסן עם אייכמן בשנות החמישים נודעו כ'מסמכי סאסן'.
59. 'אייכמן על קסטנר', העולם הזה, 7 בדצמבר 1960.
60. במאי 1944 שלח אייכמן את יואל בראנד, חבר 'ועדת העזרה וההצלה' שקסטנר הנהיג בפועל, לקושטא (איסטנבול) כדי להציע להנהגה הציונית, ובאמצעותה למערב, להפסיק את השמדת יהודי הונגריה תמורת העברת 10,000 משאיות לגרמנים, כדי שאלה יישלחו לחזית המזרחית.
61. הסנגור שמואל תמיר טען במשפט, שאנשי הסוכנות היהודית במשלחת היישוב בקושטא עצרו את בראנד מלחזור לבודפשט והכריחו אותו לנסוע לסוריה, שהיתה אז בשליטת בריטניה. שם עצרו אותו השלטונות הבריטיים ושלחוהו למעצר בקהיר. גם בראנד עצמו טען את הטענה הזאת, וראו: ויץ, האיש שנרצח פעמיים, עמ' 166-175.
62. אורי אבנרי, 'הנדון: מיטת סדום', העולם הזה, 8 ביוני 1960.
63. אראל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 234, כתבה בקשר לזה, כי אורי אבנרי טען שהשלטון הפיק תועלת מהרצח מאחר שהוא 'מסיים את הברור על התנהגותה של הנהגת היישוב בשואה'.

שרת ואהוד אבריא⁶⁴ ועד חיים ברלס.⁶⁵ חלק מן העסקנים האלה נחפזו להופיע באסיפות פומביות, והם התחרו ביניהם בקללות על אייכמן – מבלי להזכיר אף במילה אחת את ההאשמות הכבדות שהוטחו בפניהם שלהם בהקשר זה.

מכאן הסיק אבנרי, שההחלטה של בן-גוריון 'שלא לתת לשום אדם זר גישה ישירה למשפט, עלולה לעורר חשדות בכיוון ההפוך'. לכן, הדגיש אבנרי, 'כדאי לו מאוד לשנות את ההחלטה ולערוך משפט בינלאומי אשר איש לא יוכל להחשירו במזימות-השתקה'. אזרחי ישראל זכאים ורוצים לדעת את האמת על כל הפרשיות הקשורות לישראל קסטנר וליואל בראנד. הם זכאים לדעת: 'אם אמנם צודק בראנד בטענתו העקשנית כי מנהיגי הסוכנות היהודית מנעו את הצלת חייהם של 434 אלף יהודים הונגריים, שנרצחו על-ידי אייכמן בין ה-15 במאי וה-8 ביולי 1944. הם זכאים לדעת מה בדיוק מקומם של מנהיגים שונים שהוזכרו על-ידי בראנד בקשר לפרשה זו – ביניהם חיים וייצמן עצמו'.

שאלת 'קשר השתיקה' עלתה בשבועון שוב בימי המשפט במאמר שעסק בהתנהגותו של משה שרת במשפט.⁶⁶ נאמר שם שהוא ביקש מהיועץ המשפטי לממשלה להגיש לבית-המשפט 'קומץ קטן של מסמכים ביחס לפעילותו [במאמץ ההצלה בימי השואה]. היו מסמכים מובחרים, שהעלימו יותר מכפי שגילו'. הועלתה השאלה: מדוע שרת עצמו לא העיד במשפט? תשובתו של היועץ המשפטי היתה: 'מר שרת הודיע לי שהוא מוכן להעיד, אם ייקרא!'. אולם הוא עצמו לא ביקש ממנו להעיד במשפט. עתה, משסיימה התביעה את הצגת המסמכים והעדויות, 'נתברר כי שרת הצליח שוב להתחמק'. שרת דיבר על נושאי המשפט, 'אך, כרגיל [...] מחוץ לאולם בית-המשפט'. בשיחה עם עיתונאי הוא נדרש לדבריו של יואל בראנד שאייכמן 'התכוון לפוצץ את תאי הגאזים של אושוויץ ברגע שיקבל תשובה חיובית עקרונית על הצעתו, מן הסוכנות היהודית'. הוא הגדיר 'שטות מוחלטת', ובקשר לזה נשאלה שאלה: 'מי משקר – בראנד או שרת?', והתשובה היתה כי 'שרת נהג בזהירות, לא התייצב בפני בית המשפט כדי להיחקר חקירת שתי-וערב'.

המאמר קשר את עמדתו הנוכחית של שרת לעמדתו בימי משפט קסטנר. כשמדובר בפרקים הגורליים ביותר בחייו – פעולתו למען הצלת יהודי אירופה, ובייחוד בפרשת יואל בראנד – הוא נוהג לפי הכלל: 'מילה בסלע, שתיקה בתרי'. כשישראל קסטנר נלחם על חייו ועל כבודו בבית-המשפט,⁶⁷ 'נמנע שרת מלהופיע בבית-המשפט'.⁶⁸ רק לאחר

64. אהוד אבריא (1917-1980) היה נציג המחלקה המדינית במשלחת היישוב בקושטא וטיפל ביואל בראנד כבואו לשם מבודפשט עם הצעתו הידועה ('סחורות עבור דם'). בשנות החמישים והשישים הוא היה ממקורביו של בן-גוריון.

65. חיים ברלס היה מנהל מחלקת העלייה בסוכנות היהודית וראש משלחת היישוב בקושטא.

66. 'משפט אייכמן – שרת שותק', העולם הזה, 14 ביוני 1961. בימים ההם היה שרת חבר כנסת ויושב-ראש הנהלת הסוכנות היהודית.

67. הטענה הזאת היא במידה גדולה מתחסרת. העולם הזה נלחם בו וניסה להציגו כדמות דמונית.

68. בזמן המשפט היה שרת ראש הממשלה ושר החוץ.

שרת הואשם בהסגרת בראנד לבריטים החליט סוף סוף להגיב. גם אז הוא לא התנדב להציב את עצמו לחקירת שתי-וערב בבית-המשפט, אלא בחר להציג את גרסתו בעצרת הזיכרון לצנחנים בקיבוץ מעגן – זו שהסתיימה באסון.⁶⁹ דפוס התגובה של שרת בשני המשפטים הוא אפוא דומה: בחירת במה נוחה, חוץ-משפטית, במקום להתייצב מול חקירת בית-המשפט. בעיני אנשי העולם הזה התחמקותו של שרת מדוכן העדים במשפט אייכמן היתה עוד סימן ועדות ל'קשר השתיקה'.

העולם הזה לא היה יחיד בדרישה שבמשפט אייכמן תידון גם פרשת קסטנר. השותף הראשון היה סמוי – עורך-הדין שמואל תמיר, שקשריו ההדוקים עם אבנרי בימי משפט קסטנר הפכו לאיבה עמוקה.⁷⁰ הוא עשה את הכול כדי להעלות שוב את הפרשה הזאת. אחרי פרסום 'מסמכי סאסן', שאישרו לדבריו 'את טענותי ואת פסקי הדין של הלוי וזילברג' בנוגע לקסטנר,⁷¹ הוא פנה למפקח הכללי של המשטרה, רב-ניצב יוסף נחמיאס, וביקש ממנו לפגוש את אייכמן כדי 'לבדוק אישית פרשיות מספר מפי אדולף אייכמן במישרין'.⁷² המפכ"ל והיועץ המשפטי לממשלה, גרעון האוזנר, שתמיר פנה אליו אחר-כך, סירבו לבקשתו. ביולי 1962, אחרי תליית אייכמן, הוא ניסה שוב להעלות את הנושא וביקש מהיועץ המשפטי לקיים דיון חוזר במשפט קסטנר אך זה סירב נחרצות.⁷³ לדברי תמיר, סירובו של האוזנר נבע מעמדתו, שהוא עצמו הציג: 'הוא השתדל להתרחק מהנושא ככל האפשר'.⁷⁴

שותף אחר לעמדת העולם הזה היה השבועון הרדיקלי יעד.⁷⁵ הוא פרסם כתבה גדולה על 'מסמכי סאסן' וכותרתה 'אייכמן הרשיע את קסטנר'.⁷⁶ במאמר אחר, שעסק ב'חוק בנימין הלוי', נטען כי מטרתו האמיתית של החוק היתה לגונן על ראשי הסוכנות היהודית

69. בעצרת הממלכתית ב-29 ביולי 1954 התרסק מטוס פייפר, שהיה אמור להצניח את איגרת נשיא המדינה, אל תוך הקהל ונהרגו 17 בני-אדם. על גלגולי הצגת גרסתו ראו: ויץ, האיש שנרצח פעמיים, עמ' 166-171.
70. ראו: שם, עמ' 164-165.
71. שמואל תמיר, בן הארץ הזאת: אוטוביוגרפיה, ב, תל-אביב 2002, עמ' 1087. השופט העליון משה זילברג היה היחיד במשפט הערעור של המדינה שתמך בפסק הדין של השופט בנימין הלוי. שאר השופטים (יצחק אולשן, שניאור זלמן חשין, שמעון אגרנט ודוד גויטיץ) דחו אותו.
72. המכתב נכתב ב-26 בדצמבר 1960 והתפרסם שם, עמ' 1088.
73. שם, עמ' 1107-1108; ויץ, האיש שנרצח פעמיים, עמ' 352-353.
74. תמיר, בן הארץ הזאת: אוטוביוגרפיה, עמ' 1087.
75. התפרסמו בו כמה כתבות ומאמרים שעסקו בנושא הזה, כמו: 'הפושע לא נמלט', יעד, 29 (18 בינואר 1961); 'סיפורו המלא של אדולף אייכמן על העסקה', שם, 23 (7 בדצמבר 1960). חרות, יומון תנועת החרות, עסק ב'שיתוף-הפעולה' של בן-גוריון ושרתוק (שרת) בקשר לשליחותו של יואל בראנד, אך לא דרש להעלות את פרשת קסטנר. ראו: שרון גבע, 'ובחרת בחיים: דימויה של האנזי בראנד בשיח הציבורי הישראלי בימי פרשת קסטנר ובימי משפט אייכמן' (מאמר שטרם פורסם).
76. יעד, 22 (30 בנובמבר 1960).

בימי השואה. מי היה עלול להיפגע מהשופט הלוי? ה'אישים שעמדו בראש הסוכנות היהודית בימי השואה: דוד בן-גוריון, משה שרת, אהוד אבריאל, חיים ברלס ואחרים'.⁷⁷ עוד שותף היה הירחון אתגר בעריכת נתן ילין-מור, שתמך בעמדתו של גולדמן. ילין-מור הזכיר 'צרוך קטן של 14 מסמכים' ששרת הגיש להאונזר 'שנועדו לטהרו מן האשמה', אך הם רק מגבירים את הצורך לשאול את השאלות, שהיו דומות מאוד לשאלות העולם הזה: 'מדוע לא בא שרת להעיד בעצמו במשפט? מדוע סירב להיחקר חקירת שתי-וערב? ממה הוא פוחד?'.⁷⁸

דמותו של אדולף אייכמן

העולם הזה ייחד מאמרים רבים בניסיון לפענח את דמותו של אדולף אייכמן. הניסיון הזה נבע במידה רבה מהעיסוק האובססיבי של העורך אבנרי בקורות הרייך השלישי, כפי שמעידים המאמרים הגדולים שפרסם מיד אחרי חטיפת אייכמן ושעסקו בנאציזם. מאמרים אלה קובצו בספר – שהיה מראשוני הספרים על הרייך השלישי שנכתבו בשפה העברית.⁷⁹

הקו העיקרי במאמרים אלה היה ציון אפרוריותו של אייכמן. הדבר הובלט במאמר שהתפרסם בערב ראש השנה תשכ"א ו'הכתיר' אותו 'איש השנה תש"ך',⁸⁰ וכותרתו – 'פקיד הרצח' – מאפיינת את גישת השבועון אליו. במאמר תוארו שלבי התקדמותו ב-SS בהדגשת היותו 'פקיד אפור במדים שחורים' ו'ביורוקרט קטן', שעשה הכול כדי שלא להתבלט, ותמיד התחבא מאחורי גבו של הממונה עליו וחיפש 'שיטות יעילות וזולות' לפתור את 'בעיית היהודים'. כך הוא ענה על שאלה בנוגע לתפקידו בתקופה ההיא: 'הוא ישב ליד שולחן העבודה בברלין, דאג לשילוח הסדיר והמאורגן של יהודי אירופה למחנות ההשמדה ולעבודת הכפייה'.⁸¹

77. א' בן-ישראל, 'הקנוניה לסילוק הלוי', שם, 28 (11 בינואר 1961).

78. נתן ילין-מור, 'את מי שירת שרת?', אתגר, 8 (29 ביוני 1961). ראו: ויץ, 'בין קתרזיס לקרב סכינים' (לעיל הערה 10), עמ' 415. בירחון התפרסמו מאמרים שעסקו בשאלת אשמתה של ההנהגה הציונית בנוגע להצלת יהודי אירופה בימי השואה. דוגמה לכך היא מאמרו של נתן ילין-מור, 'דחיקה למרתף', אתגר, 6 (1 ביוני 1961).

79. המאמר הראשון התפרסם מיד אחרי החטיפה, 'אייכמן – האיש ותקופתו', העולם הזה, 31 במאי 1960. שם ספרו של אורי אבנרי הוא: צלב הקרס: א. אייכמן – איש ותקופתו, שהתפרסם בשנת 1961, דומה לשם המאמר הראשון.

80. העולם הזה, 21 בספטמבר 1960.

81. הרברים האלה דומים במידה רבה לדברים שכתב יעקב טלמון בימי משפט אייכמן: 'כלום ניתן להסביר כיצד קרה הרבר, שפקידים מגולחים למשעי, המהלכים על מרכבים עבים ורכים במשרדים מחוממים, עסקו בתכנון שיטתי, באותו מבצע של גרירת כל ילד בעלית-גג או הוסתר במרתף [...]

הפן הזה הודגש גם בכתבות שתיארו את ישיבות בית-המשפט. באחת מהן, שתיארה את הדיון הראשון במשפט,⁸² נאמר כי בתמונותיו הוא נראה כ'אדם רגיל', אך בפועל, בחיים, הוא [נראה] רגיל עוד הרבה יותר. יש לך הרגשה שראית אותו באיזה מקום. איפה? מאחורי דלפק של בנק? כפקיד של דואר? כעורך לילה קשיש בעיתון יומי? כבעל חנות "תנובה" בפניה?'. סנגורו, רוברט סרווציוס, נראה דמות מעניינת יותר ממרשו.

במהלך המשפט השתנתה דמותו בעיני כותבי העולם הזה ונעשתה מורכבת יותר. במאמר שכתב בימי חקירת השתי-והערב של התביעה נטען שיחד עם הפקיד הקטן, 'הביוורוקרט שנקלע במקרה במשך שבועות בתא-זכוכית, כשהוא כפוף מעל ערימות התיקים ומסדר את ניירותיו', קיים עוד אייכמן. הוא שונה לחלוטין מהביוורוקרט האפור: 'עקשן וערמומי, בעל כוח-התמדה וקשיות-עורף נדירים'.⁸³ המסקנה הנחרצת הזאת נבעה מיכולתו לעמוד 'במשך שש וחצי שעות ביום, יום אחרי יום, באחד המבחנים הקשים ביותר בעולם: החקירה הצולבת'. הוא עמד מולה 'ללא עזרה כלשהי, מבלי להתבלבל, מבלי לאבד את עשתונותו, מבלי להישבר, מול השאלות המעובדות על-ידי ארבעה יריבים ליד שולחן התביעה'. ראינו בעינינו עדים שנשברו בחקירה הזאת, כמו יחזקאל סהר,⁸⁴ ה'מגמגם, משקר וסותר את עצמו, עד שלא נשאר מנוס אלא להרשיעו בעדות שקר', או ישראל קסטנר 'אדם חריף ובעל ביטחון עצמי עילאי, נשבר אחרי כמה ימי חקירה', ואלה לא היו נאשמים אלא 'רק' עדים, שידעו 'כי מאחוריהם עומד הכוח המקובץ של השלטון'.⁸⁵ לנוכח קריסתם אפשר להבין את עוצמת כוחו ואישיותו: 'אייכמן נחקר במדינה זרה, בפני קהל עוין, המשמיע מדי פעם קריאות זעם ושנאה, כשפניו מול המוות. הוא לא היה יכול לסמוך על כוחה של האמת, אלא רק על קונסטרוקציה מחוכמת, שהיתה צריכה לעמוד מול ים של מסמכים, מול ערימה של עדויות, ואף מול הודאותיו שלו עצמו'. ומול המצב הבלתי-נסבל מבחינתו, הוא הצליח לעמוד ולא להתמוטט: 'אם נאלץ להודות במשהו, הוסיף מיד "אבל", "ואולם", "לעומת זאת", ו"על כל פנים". אם נפל בסיבוב אחד, קפץ מיד על רגליו וניצח בסיבוב הבא. לרגעים אף התעלה מעל אישיותו העלובה של עצמו, והגיע לרמה של פאתוס אמיתי'.

וניפוץ גולגולות של תינוקות מפרפרים?'; יעקב טלמון, 'המשמעות האוניברסלית של האנטישמיות החדשה', הארץ, 10 בספטמבר 1961 (פורסם שוב בקובץ מאמריו אחדות וייחוד: מסות בהגות היסטורית, ירושלים ותל-אביב 1965, עמ' 277-316).

82. 'משפט אייכמן', העולם הזה, 12 באפריל 1961.
83. אורי אבנרי, 'אייכמן השני', העולם הזה, 19 ביולי 1961.
84. יחזקאל סהר (1907-1998) היה המפקח הכללי הראשון של משטרת ישראל שהורשע בעדות שקר בהיותו עד התביעה במשפט הדיבה בתביעתו של עמוס בן-גוריון נגד 'שורת המתנדבים'.
85. הטענה הזאת אינה תקפה כלפי קסטנר מאחר שהשלטון לא עמד מאחוריו. הוא היה פליט זור ולא חלק מהאליטה השלטונית, ואילו יחזקאל סהר, יליד הארץ שהיה בן למשפחה מכובדת, היה חלק ממנה.

הקו הזה הודגש בכתבה שסיקרה את הדיון המסכם בדיוני הערעור, ובה הוא תואר כך:

אוכזבו כל אלה שקיוו, בסתר ליבם, כי אייכמן 'יישבר'. שבאיזו נקודה תיעלם המסיכה של פקיד-המוות, ותתגלה דמותו של אדם – פוחד, מתחרט, היסטרי, חסר-ישע או לפחות שחצן ומתפרץ. תחילה קיוו לרגע חקירת השתי-וערב. לאחר מכן, לרגע חקירתו בידי השופטים, ולבסוף, לרגע השמעת האישור הסופי של גזר-הדין. אולם אייכמן נשאר אייכמן, וקרוב לוודאי שיישאר אייכמן עד הסוף המר. אחרים נשברו. גדולי הרייך השלישי התמוטטו ברובם בעת משפט נירנברג. לקו בהתקפות היסטוריות, גינו את עצמם או את מנהיגם, או חיפשו להם מפלט אחרון בדתיות פאתולוגית. לא כן אייכמן.⁸⁶

העולם הזה צייר אותו אפוא כדמות כפולה: גם כדמות בינונית ואף עלובה וגם כדמות מלאת עוצמה. בגישת השבועון אפשר אולי לגלות גם שמץ של הערצה כלפיו.

הרייך השלישי כנמשל

אבנרי הדגיש שוב ושוב שהנאציזם הוא תופעה אוניברסלית ולא תופעה גרמנית ייחודית, וזו עלולה להתפרץ בכל מקום, ולא רק בגרמניה. אין חברה או מדינה המחוסנת מפניה, ובכלל זה מדינת ישראל, מדינת פליטי החרב מאירופה.⁸⁷ בראשית שנות השישים, בימי משפט אייכמן, היתה הטענה הזאת נדירה ביותר. במאמר שהתפרסם ימים מספר אחרי הודעת ראש הממשלה על לכידת אייכמן כבר טען אבנרי ש'אין אומה בעולם המחוסנת מפני האמונה המסוכנת כי היא "עם סגולה", גזע שנבחר על-ידי אלוהים או היסטוריה, שיש לה הזכות והחובה לרמוס את שאר הגזעים. אחרי הזוועות ישנם עוד אנשים הדוגלים באמונה זו בדרום אפריקה, ואף בישראל'.⁸⁸ על השאלה מדוע 'מחלת הרוח הקולקטיבית ששמה נאציזם' דבקה דווקא בגרמניה ובאוסטריה, ולא בצרפת או בארצות-הברית, הוא ענה כי תנאים הכרחיים מסייעים לתהליך ההשלטה של המחלה הזאת על ארץ מסוימת: משבר חברתי וכלכלי עמוק; שכבות חברתיות המוכנות לקלוט ולאמץ רעיונות מסוימים; אקלים רוחני ופוליטי. בגרמניה אשר בין שתי המלחמות היו כל התנאים האלה 'בצורה מושלמת', הדגיש אבנרי, והוסיף וטען כי יש בני-אדם רבים

הרוצים להתנחם באמונה כי מחלת זו היא אפיינית-גרמנית (מאפיינת את גרמניה, י"ן) וכי כל אחר בעולם מחוסן בפניה. לפי אמונה זו, יש בנשמה הגרמנית תכונות מיוחדות

86. 'משפט אייכמן – צל המוות', העולם הזה, 30 במאי 1962.

87. אראל, 'בלי מורא בלי משוא פנים', עמ' 143, ציינה כי 'אבנרי הדגיש את האוניברסליות של האידאולוגיה הנאצית, שזרעיה מצויים בכל מקום, גם אצלנו'.

88. אורי אבנרי, 'אייכמן – איש ותקופתו', העולם הזה, 31 במאי 1960.

'השבועון המסוים' ומשפטי השואה בישראל

שהובילו אל הנאציזם. אולם זו אמונה כוזבת. יתכן כי העם הגרמני מצויד באמת בכמה קווי-אופי שלילים, ההופכים אותו קורבן נוח למחלה זו בהשוואה לאנגליה או לשבדיה. אולם לא אנגליה, לא שבדיה ולא ישראל מחוסנות מפני מחלת-רוח זו. במקרה של התמוטטות חברתית, משבר כלכלי והתערערות רוחנית, יכלות ארצות אלה להידבק במחלה זו. החיידקים קיימים בכל מקום – ואין ארץ בלי היטלרים, בלי הימלרים ובלי אייכמנים שלה. הם רק מחכים לתנאים הנכונים.

לדעתו של אבנרי, באמצעות התבוננות באדולף אייכמן האסיר ועיון בקורות חייו אפשר להגיע לידי מסקנה כי בני-אדם המסוגלים לממש את הרעיונות הנאציים מצויים לא רק בגרמניה אלא בכל מקום ביקום, ובכלל זה במדינת ישראל. פוטנציאל הרוע נמצא אצל כל אחד:

די להסתכל שוב באסיר אדולף אייכמן כדי להיווכח בכך. לולא קרה בגרמניה מה שקרה, היה מסיים את חייו בתור מהנדס מכונות קטן שהעולם לא היה שומע את השם אייכמן. ולהיפך: אם ייווצרו אי-פעם בישראל תנאים הדומים לאלה ששררו בגרמניה, אין זה מן הנמנע כי הרבה אנשים שאנו נתקלים בהם ברחוב – עובדי-טכסטיל, צבעי-דירות, קצינים משוחררים – יהפכו לאייכמנים, להיטלרים ולגרינגים משלנו.

בימי פרשת אייכמן השתמש אבנרי בדוגמאות מקורות הרפובליקה של ויימאר והרייך השלישי הנאצי כדי לאפיין תופעות שהתחוללו בחברה הישראלית. עיקר ההשוואות שלו נגעו ל'פרשת לבון', שהתפרצה בספטמבר 1960 בשעה שפרשת אייכמן היתה בעיצומה. הוא כתב מאמרים אחדים, שעיקרם השוואה לגרמניה, כדי להבהיר ולהדגיש את חומרת האירועים בעיניו. בכתיבתו בנוגע לפרשת אייכמן הוא טען כי עיקר הכישלון בה נבע מהתנהלותו הרודנית של בן-גוריון, ואילו בנוגע ל'פרשת לבון' טענתו היתה חריפה בהרבה: אין מדובר ברודנות 'פשוטה', אלא ברודנות נאצית.

דוגמה מובהקת ובוטה במידה רבה היא מאמרו על התערבות נשיא המדינה יצחק בן-צבי באירוע הקשור לפרשת לבון. בראשית שנת 1961, כשהתברר שראש הממשלה בן-גוריון מתכוון להגיש את התפטרותו לנשיא המדינה בעקבות מסקנות 'ועדת השבעה'⁸⁹, זימן אליו הנשיא את בן-גוריון ואת כל חברי הוועדה כדי לנסות ולפייס בין הצדדים ולמנוע את המשבר הממשלתי. בשיחתו עם בן-גוריון הוא ביקש ממנו לחזור בו מהדברים הפוגעים שהטיח בחברי הוועדה, ובייחוד ביושב-הראש שלה, שר המשפטים פנחס רוזן.⁹⁰ בן-גוריון סירב והנשיא נכשל בניסונו, וב-31 בינואר 1961 התפטר ראש הממשלה והמשבר הפוליטי במדינה העמיק.

89. ועדת שרים שדנה בשאלה 'מי נתן ההוראה' במבצע הידוע בשמו 'עסק הביש', ובשלהי דצמבר 1960 זיכתה את פנחס לבון מנתינת ההוראה לפעולה במצרים. בן-גוריון זעם על הזיכוי ודרש ועדת חקירה משפטית-ממלכתית.

90. ראו: דוד גלעדי, 'הנשיא לממשלה: לחדול מהפולמוס', מעריב, 16 בינואר 1961.

התגובות על התערבותו של בן-צבי, שהיתה אירוע נדיר בכל שנות כהונתו בתפקיד נשיא המדינה,⁹¹ היו מעורבות. היו ששיבחו אותו והיו שהסתייגו ממעורבותו. משהתברר שבן-גוריון לא הצליח להרכיב ממשלה חדשה, פיזרה הכנסת הרביעית את עצמה והחליטה לקיים בחירות לכנסת החמישית. נשיא המדינה הטיל את מלוא כובד משקלו נגד הקדמת הבחירות בטענו שזהו צעד בזבזני שלא ישנה את יחסי הכוחות הפוליטיים,⁹² ובכך עורר כלפיו ביקורת. חברי הכנסת מנחם בגין ויוחנן בדר, ראשי סיעת 'חרות' בכנסת, האשימו אותו בחריגה מסמכויותיו ובניסיון לפגוע בסמכות בית-המחוקקים, הכנסת.⁹³ את הרברים החמורים ביותר נגדו כתב אבנרי. 'בלב דואב ובצער עמוק' הוא קבע כי האיש 'המסמל את המדינה' וחיבב להיות 'הגון ונעלה מכל חשד' שם את 'אמונתו התמים' ללעג ולקלס. על זאת, 'לא נוכל לסלוח לך [...] נשיא נכבד'. על הניסיון לעשות 'סולחה' עם בן-גוריון, ש'העליב את חבריו עלבונות צורבים והשפילים', ועל טענתו שהבחירות הן 'אסון למדינה' כתב: 'זוהי טענה מחפירה בכל מקרה, וכשהיא באה מפי הנשיא, הרי זו טענה מחפירה שבעתיים', משום שדבריו הם 'מעשה אנטי-דמוקרטי, בעל תוכן חינוכי הרה-סכנות', והם הפכו אותו 'לתועמלן מפלגתי ערב הבחירות, הפועל למניעת תבוסה למפלגתו'.⁹⁴ בסיפא של מאמרו קבע אבנרי, כי ברגעי ההכרעה, 'הכהונה הייצוגית של הנשיא יכלה להפוך [...] למשהו חשוב ביותר', ואז הוא עשה השוואה תמוהה בין נשיא ישראל לבין נשיא הרייך הגרמני, הפלדמרשל הישיש פאול פון הינדנבורג.⁹⁵ איש זה היה 'הגון, שמרני ואהוד. העם בחר בו לראשונה מפני שראה בו סמל לאומי, ומפני שהאמין כי תפקיד הנשיא [הוא] ייצוגי בלבד. אך ברגע הגורלי ביותר בתולדות האומה הגרמנית, היה זה הנשיא שהכריע, לבדו, בשאלה אם להפקיר את ראשות הממשלה בידי היטלר אם לא. החלטה שהביאה אסון על גרמניה'.

בעקבות ההשוואה הזאת, שהיא מופרכת מבחינת הרקע ההיסטורי הבסיסי – לנשיא גרמניה היו סמכויות חוקתיות רחבות ואילו לנשיא ישראל אין סמכויות כאלה כלל⁹⁶ – כתב

91. יצחק בן-צבי היה נשיא המדינה יותר מעשר שנים – מדצמבר 1952 ועד מותו באפריל 1963.
92. נשיא המדינה הודיע ליושב-ראש הכנסת קדיש לוז כי חבר הכנסת דוד בן-גוריון לא הצליח להרכיב ממשלה וב-28 במרס 1961 החליטה הכנסת הרביעית להתפור ולקיים בחירות חדשות לכנסת החמישית. ראו: ימימה רוזנטל וחגי צורף (עורכים), יצחק בן-צבי: הנשיא השני, מבחר תעודות מפרקי חייו (1884-1963), ירושלים 1998, עמ' 510-511.
93. שם.
94. אורי אבנרי, 'הוד מעלתך! מכתב גלוי של עורך "העולם הזה"', העולם הזה, 8 במרס 1961.
95. הפלדמרשל פאול פון-הינדנבורג (Hindenburg, 1847-1934) היה המפקד העליון של צבא גרמניה בשנים 1916-1918 ונחשב גיבור לאומי. בשנים 1925-1934 הוא שימש נשיא הרייך הגרמני ומילא תפקיד מכריע במינויו של היטלר לקנצלר הרייך.
96. אבנרי התעלם מעובדה היסטורית מרכזית: לפי חוקת ויימאר היתה לנשיא סמכות למנות את קנצלר הרייך בלי לקבל את אישורו ואמונו של הרייכסטאג. לפני מינויו של היטלר הוא מינה שלושה קנצלרים (היינריך ברוננינג, פרנץ פון-פאפן וקורט פון שליכר). כידוע, לנשיא ישראל יש תפקיד טקסי בלבד בתהליך הרכבת הממשלה.

אבנרי דברים זהירים ואף מעורפלים משהו, אך בכל זאת ברורים: לנוכח הדוגמה של פון הינדנבורג אי-אפשר להתעלם מהתנהגותו של נשיא המדינה, 'אינני רוצה להשוות השוואות שבוודאי אינן במקומן. אך תבין אל נכון, נשיא נכבד, כי לאור דוגמאות מסוג זה איננו יכולים עוד להתייחס בשוויון-נפש או בסלחנות לכהונת הנשיא, אחרי מה שקרה השבוע'.

דוגמה אחרת להשוואה בין הנעשה בישראל לגרמניה של שנות השלושים והארבעים אנו מוצאים במאמר של אבנרי משלהי ינואר 1961, ערב הדחת פנחס לבון מתפקיד המזכיר הכללי של ההסתדרות הכללית.⁹⁷ השאלה המרכזית שנשאלה בו היתה כיצד הגיע לבון אל סף הדחה ומדוע יריביו, שאבנרי כינה 'הכנופיה שרקמה את המזימה הפושעת',⁹⁸ לא חוסלו? 'כיצד היה דבר זה אפשרי' הוא שאל, והתשובה מתמקדת ב'כנופיה' – 'נערי הזוהר של ב"ג' ובראשם משה דיין ושמעון פרס (שאבנרי כינהו 'שמעון פרסומת') – ובהשפעתה על התקשורת. 'הודות לשליטת כנופיית-החצר על רובה של העיתונות החשובה בארץ', היא תמכה בשלטון במאבק שהתחולל בימי 'פרשת לבון',⁹⁹ ו'עשרות עיתונאים בתריסר מערכות שפעלו בצורה מתואמת ומתכוננת, הניחו מסך סמיך של עשן מסכיב לעמדות אדוניהם. כך נתגלה, כי העיתון "הארץ" שוב אינו אלא בורג במנגנון מסועף זה'.¹⁰⁰ ואלה דבריו על מקומה של 'הכנופיה' בשירותי הרדיו:

בידי הכנופיה כבר נמצא מכשיר אדיר של השפעה המונית: המונופול המוחלט על כל שרותי הרדיו. מעטים האנשים, בייחוד בתל-אביב, התופסים מה אדירה ההשפעה של הרדיו. בישראל יש לעיתונות תפוצה מוגבלת מאוד [...] [ו]מאות אלפי משפחות בישראל אינן קוראות עיתונים כלל. הן נזקקות לרדיו כמקור עיקרי, ולמעשה יחיד, לקבלת אינפורמציה [...] רק חוסר הכישרון האגדי של מנהלי השידור מגביל עתה מכשיר זה.¹⁰¹

כדי לתאם ולהחזיק את עשרות מכשירי-הפרסום האלה חייבים להקים מוסד מכוון, 'בקיצור: מיניסטרויון של תעמולה, שיבצע את הפעולה אשר הגרמנים מצאו לה את ההגדרה המדעית: GLEICHSCHALTUNG'.¹⁰² בפועל, 'מיניסטרויון זה הוקם בחשאיות, בשקט בשקט. שמו

97. אורי אבנרי, 'הנדון: תיק בלי שר', העולם הזה, 23 בינואר 1961. הדחת לבון נעשתה בראשית פברואר 1961. עוד דוגמה למאמר המשווה את מצב המדינה בימי פרשת לבון למצב בגרמניה היא: 'יונקר חדש', העולם הזה, 1 במרס 1961.
98. הכוונה ל'עסק הביש' ולסילוק לבון.
99. קביעתו של אבנרי אינה נכונה. רבים מהעיתונים המפלגתיים (כמו חרות, למרחב, על המשמר ועוד) התנגדו לבן-גוריון ולדרכו, ובייחוד התנגד להם מעריב, שהיה אז העיתון הנפוץ בישראל.
100. על עמדתו הפרו-בן-גוריונית של הארץ ראו: חנן קריסטל, 'עמדות פוליטיות של העיתונות היומית בפרשת לבון', מדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים, 6 (סתיו 1974), עמ' 81-99.
101. אבנרי, לעיל הערה 97.
102. כיום המונח בעברית הוא 'האחדה'.

הוא תמים למדי: "מרכז ההסברה", אך הוא 'נועד לרכז את שירותי-השידור, את לשכת העיתונות הממשלתית, את במות ההסברה. זה השלב הראשון. לאחר מכן יבואו תפקידים נוספים: ביקורת על סרטים וספרים, הפעלת טלביזיה ולבסוף: השליטה על העיתונות'. האדם שנועד לעמוד בראשו הוא 'אחד החברים-המייסדים של קבוצת החצר' של ראש הממשלה. שמו הוא טדי קולק.¹⁰³ הוא מבקש להיות השר הבלתי-רשמי של התיק הבלתי-רשמי: השליט העליון על 'מערכת-התעמולה של הקבוצה, כגבלס ישראלי'. בניגוד ליוזף גבלס הגרמני והנאצי, הוא אינו לובש מדים, אינו צורח, והוא מחייך באדיבות, כי הוא נראה בחור טוב ונחמד אך ייתכן שהוא יותר 'מסוכן מן הגבלסים המקוריים'. כיום, לאחר עשרות שנים, אפשר לראות את המוזרות, בלשון המעטה, שבהשוואה בין קולק לבין גבלס. בימי פרשת אייכמן ובצלה היתה כוונתו של אבנרי להשוות את צעדי השלטון הישראלי בימי פרשת לבון לצעדים שנקט השלטון הגרמני גם בימי רפובליקת ויימאר וגם בימי הרייך השלישי. בסיכום ספרו צלב הקרס,¹⁰⁴ שנכתב באותם הימים, הוא טען מפורשות: 'פרשת לבון' מעידה כי יש פוטנציאל לצמיחת הנאצים גם אצלנו, במדינת ישראל'. דבריו בספר בוטים פחות מדברים שכתב במאמרים שהוצגו, אך הם ברורים, ואפשר, לדבריו, לאתר את הפוטנציאל ההרסני הטמון בגורמים מסוימים בחברה הישראלית:

פרשת-לבון שפכה אור על כמה ממוקדי-הסכנה בישראל. נסתבר סופית כי אמנם קיימים בישראל חוגים, הקרובים לשלטון, המטיפים לפולחן המסוכן של קדושת הצבא ומערכת-הבטחון. אותם החוגים גילו, בשיא הפרשה, שהם מוכנים לפתוח במסע בלתי-מרוסן של פולחן המנהיג, עד כדי העלאת הטענה שהמדינה תאבד אם המנהיג האחד-בדורו ינטוש את ההגה.¹⁰⁵ אותם החוגים חוזרים השכם והערב כי 'האוייב זומם לכולתנו' – וכאשר האוייב היה שקט מדי, דאגו לעוררו בעסקי-ביש. הם המטיפים לקיום חוגי-החירום הרודניים – מסגרת חוקית, המאפשרת כבר כיום להקים בישראל מימשל דיקטטורי ללא צורך בשינוי תחיקתי. [...]

אין להפריז בהערכת סממנים אלה. לחוגים אלה חסרה עדיין השקפת-עולם פאשיסטית מגובשת, אשר בלעדיה לא יתכן להקים משטר פאשיסטי מובהק. אולם הם מהווים כבר עתה סימפטום מדאיג. הצועד את הצעד הראשון בדרך זו, עלול לצעוד גם את הצעד השני והשלישי – או להכשיר את הקרקע לבאים אחריו, העלולים להתגבר בימי מצוקה כלכלית או משבר פוליטי.

זה יכול לקרות כאן! זה אינו מוכרח לקרות מחר, ואינו מוכרח לקרות בכלל. אולם

103. בשנים 1952-1964 היה טדי קולק המנהל הכללי של משרד ראש הממשלה.

104. אורי אבנרי, צלב הקרס – איכמן: איש ותקופתו, תל-אביב, בלי תאריך, עמ' 268-269.

105. הכוונה היא ל'מסע ההתעוררות' בעד בן-גוריון, שארגן חבר הכנסת יוסף אלמוגי, המזכיר הכללי של מפא"י. 'המסע' היה תגובה על עצומה שארגנו אנשי רוח נגד צעדי בן-גוריון, בייחוד אחרי תגובתו על מסקנות 'ועדת השבעה', שטיהרה את פנחס לבון.

'השבועון המסוים' ומשפטי השואה בישראל

זה יכול לקרות – והתנאים החומריים והרעיוניים בישראל לכך יותר מאשר היו בגרמניה של 1928.¹⁰⁶ הערנות האנטי-פאשיסטית, כמו הצדקה, חייבת להתחיל בבית.

התיאור האפוקליפטי של אבנרי היה במידה רבה תלוש מהמציאות:
א. פרשת לבון לא רק שלא חיזקה את בן-גוריון עצמו או את מקורביו, מי שאבנרי כינה 'כנופיה', אלא אף החלישה אותם. היא סימנה את התחלת התהליך של שקיעת בן-גוריון וסיום עידנו.
ב. פרשה זו חיזקה את היסודות הדמוקרטיים והביקורתיים בחברה, ובכלל זה הביקורת על צה"ל ועל מערכת הביטחון בכלל.

סיכום

א. העולם הזה היה בעמדה של אופוזיציה מוחלטת לכל צעדי המסד במשך משפט אייכמן, ונקט אותה העמדה כלפי פרשת קסטנר. הוא תקף אותם במישור המדיני-הדיפלומטי, במישור המשפטי וגם במישור האידאולוגי. קביעתו המרכזית היתה, שכל הכשלונות והבזיונות שקרו בתקופה ההיא מקורם אחד – רודנותו של בן-גוריון. ההתקפות גברו עם פרוץ פרשת לבון בעצם ימי פרשת אייכמן. היא נתפסה אצל השבועון ועורכו כהוכחה נחרצת לרודנותו של בן-גוריון עצמו ושל עוזריו ויועציו. עמדת העולם הזה בפרשת לבון היתה 'קפיצת מדרגה' בהתקפותיו על בן-גוריון. אם בהתנהלותו של בן-גוריון במשפט אייכמן, אליבא דהעולם הזה, יש יסוד רודני 'סתם', הרי בהתנהלותו בפרשת לבון יש יסוד חמור יותר: רודני-נאצי. בעצם ימי פרשת אייכמן השווה אבנרי את מעשי בן-גוריון וחבורתו למעשים שנעשו בגרמניה הנאצית. בהשוואותיו היה יסוד לא סביר ואף הזוי ושרלטני, וההשוואה בין טדי קולק לבין יוזף גבלס היא דוגמה בוטה לכך. את שני המשפטים ראה אבנרי כסמל לרקבון המשטר: בראשון הוא ראה סמל לגלותיות – סמל לעיירה ולשתדלנות – ובשני הוא ראה סמל לרודנותו של משטר בן-גוריון. רבים הסכימו עם עמדתו כלפי המשפט הראשון, אך רק מעטים קיבלו את עמדתו כלפי המשפט השני. בשעה שבזמן המשפט הראשון היה מעמדו של העולם הזה מרכזי, כמעט קנוני, במשפט השני היה מעמדו לא משמעותי.
ב. המטרה הסמויה של השבועון היתה להפוך את משפט אייכמן למשפט קסטנר שני –

106. בשנה ההיא התקיימו בחירות לרייכסטאג וניצחה בהן ה-SPD (המפלגה הסוציאליסטית הגרמנית), ומנהיגה הרמן מילר עמד בראש הממשלה, ואילו המפלגה הנאצית כשלה בהן (קיבלה רק כשני אחוזים מקולות הבוחרים). בבחירות הבאות, בשנת 1930, קיבלו הנאצים 18 אחוז מהקולות.

הוא ניסה להאשים את ראשי המדינה, כמו שעשה בפרשת קסטנר. שותפו הסמוי במטרה הזאת היה אויבו המר שמואל תמיר – אבנרי ניסה לממשה בכתובה בשבועונו ותמיר ניסה אולי לממשה בדרך המשפטית, גם על-ידי הניסיון לחדש את משפט קסטנר. במאמריו הרגיש אבנרי שהתייחסות למשפט קסטנר ולנושאו היא תנאי הכרחי להבנת פרשת אייכמן, ומי שהתעלם מהפרשה הראשונה אינו יכול להבין כלל את השנייה. התביעה במשפט אייכמן בראשות התובע גדעון האוזנר בלמה את כל הנסיונות להעלות במשפט עניינים הנוגעים לקסטנר.

ג. מניעיו של אבנרי בשני המשפטים היו דומים. מניע אחד היה שלילת המשטר. במשפט קסטנר הוא שלל את משטרו של משה שרת, ובמשפט אייכמן – את משטרו של בן-גוריון. מניע אחר היה אידאולוגי – ההתנגדות ל'פן היהודי' של המדינה ושל המשטר. במשפט הראשון בוטא העניין האידאולוגי במאבק בין 'גלותיות' לבין 'צבריות', ובשני הוא בוטא בחשש מלתת לגיטימציה להתנהגות היהודית הגלותית, דבר שאירע בפועל. אחרי שנים רבות הוא חזר בו, אך אז, בראשית שנות השישים, המניע הזה היה חשוב בעמדתו כלפי המשפט. הוא ניסה להפוך את המשפט לשדה קרב אידאולוגי, כמו במשפט הקודם, אך הניסיון הזה היה לכישלון חרוץ.

ד. סיבה משמעותית לכישלון הזה היתה כי העולם הזה ועורכו לא הבינו או לא הפנימו את העובדה שהאווירה ששררה בישראל בימי משפט אייכמן היתה שונה לחלוטין מהאווירה ששררה במשפט הקודם. החברה הישראלית של השנים 1960-1962 היתה שונה מהחברה הישראלית של 1954-1955 מבחינות רבות, והסיבה המרכזית היתה מלחמת סיני. בעקבותיה נעלמה החרדה הקיומית בקשר לעצם קיום המדינה, ובמקום החרדה הזאת עלתה הרגשה חדשה – נינוחה יותר ובטוחה יותר.¹⁰⁷ היא אפשרה לחברה הישראלית להתנתק מהתחושות העיקריות שהשפיעו על האווירה ששררה בימי פרשת קסטנר – החלוקה הקוטבית בין 'גיבורים' לבין 'בוגדים' והכורח הנפשי והאידאולוגי להאשים את הקורבנות במותם שלהם. בשנת 1961 היה אפשר להאשים את הרוצח בלי להפוך את משפטו לעוד משפט של הקורבנות.

נקודות הסיכום האלה מאפשרות להבין את ההבדלים המהותיים בין שני המשפטים המרכזיים שעסקו בשואת יהודי אירופה. הראשון הפך ממשפט דיבה 'פשוט' לכוזה שעמדו בו למשפט הנהגת המדינה ומפלגת השלטון. בדינמיקה שחולל היה העולם הזה גורם מרכזי. ככלי תקשורת אופוזיציוני הוא הצליח לממש את כל הפוטנציאל שלו כמקל חובלים לחבוט בו את השלטון. המשפט השני היה שונה לחלוטין – עיקרו היה משפט שניהל הממסד, שהצליח להלאים את זכרון השואה ולתקן את הרושם הרע שהקודם יצר

107. ראו: יחיעם ויץ, 'קץ הראשית': לבירור המושג ראשית המדינה, בתוך: יחיעם ויץ (עורך), בין חזון לרוויזיה: מאה שנות היסטוריוגרפיה ציונית, ירושלים, 1997, עמ' 241-243; יונה הדרי, משיח רכוב על טנק: המחשבה הציבורית בישראל בין מבצע סיני למלחמת יום הכיפורים, 1955-1975, ירושלים 2002.

'השבועון המסוים' ומשפטי השואה בישראל

מבחינת הממסד. במשפט כזה, שזכה להסכמה רחבה, לא היתה לעיתון כמו העולם הזה כל אפשרות לתפוס מקום מרכזי. הוא ניסה למלא את התפקיד שהוא מילא במשפט הקודם, ונכשל. ההבדלים בין מקומו ומעמדו של העולם הזה בשני המשפטים מאפשרים להבין את מהותם של שני משפטי השואה, שקשה להגזים בחשיבותם בעיצוב זכרון השואה בחברה הישראלית.